

JOSEPH RATZINGER

Hit és jövő

Hogyan fog kinézni az Egyház a 2000. évben?

A teológus nem jós, nem is futurologus, aki a jelen tapasztalati tényezőiből számításokat tehet a jövőre nézve. Tevékenysége messzemenően kivonja magát a kiszámíthatóság alól; így csak jelentéktelen részben lehetne a futurologia tárgya, ami ugyancsak nem jóslás, hanem a kutató arra törekvése, hogy megállapítsa a kiszámíthatót és nyitva hagyja a lehetőséget a kiszámíthatatlanra. Mivel a hit és az Egyház az ember azon mélységeibe hatolnak, amelyekből az alkotó új, a váratlan és a meg nem tervezett lép elő, így az Egyház jövője a futurologia korában is rejtve marad. Ki tudta volna XII. Piusz halálakor a II. Vatikáni Zsinatot vagy éppen a zsinat utáni fejleményeket megjövendölni? Vagy ki merte volna az I. Vatikáni Zsinatot megjövendölni, midőn a fiatal francia köztársaság csapatai elhurcolták VI. Piuszt, és ő 1799-ben mint fogoly halt meg Valence-ban? Már három évvel megelőzően ezt írta a francia köztársaság egyik vezető politikusa: „Ezt a bálványképet megsemmisítjük ... Így akarja a szabadság és a filozófia ... Kívánságos, hogy VI. Piusz még két évig éljen, hogy a filozófiának legyen ideje befejeznie művét, és hogy Európa utód nélkül hagyja Lámáját.”¹ Úgy tűnik, hogy amennyiben halotti beszédek tartottak a pápaság felett, azt véglegesen eltöröltnek kellett tekinteni.

Legyünk tehát óvatosak a prognózisokkal. Mindmáig érvényes Szent Ágoston szava, miszerint az ember mélység, és ami ebből a mélységből felemelkedik, azt senki sem tudja előre látni.

Aki hiszi, hogy az Egyházat nem csak az embernek nevezett mélység határozza meg, hanem Isten sokkal nagyobb, végtelen mélységéig ér, annak lesz

¹ Idézve F. X. SEPPÉLT–G. SCHWAIGER, *Geschichte der Päpste*, München 1964, 364 skk. Vö. L. G. ROGIER–G. DE BERTIER DE SAWIGNY, *Geschichte der Kirche*, IV, Einsiedeln 1966, 177 skk. G. de Bertier de Sawigny összefoglalva azt mondja a felvilágosodás korszakának végén uralkodó helyzetről: „Röviden szólva: amennyiben a XIX. század elején a kereszténységnek még volt némi esélye a túlélésre, úgy az nyilvánvalóan inkább a reformációból származó egyházak oldalán volt, mint a főre és tagokra darabolt Katolikus Egyházén” (181).

csak igazán oka arra, hogy az előrejelzésekkel tartózkodó legyen, amelyek naiv biztosan tudni akarása mindössze naiv történelmi tudatlanságot árulhatnának el. Ám van-e akkor egyáltalán értelme a mi témánknak? Lehet értelme, amennyiben tudatában vagyunk körülhatároltságának. Éppen az erőteljes történelmi megrázkódtatások korában, amikor úgy tűnik, minden eddigi összeomlik és valami egészen új nyílik meg, szükséges, hogy az ember elgondolkodjon a történelem fölött, amely a valószerűtlenül felnagyított pillanatot ismét visszavezeti helyes méretére, ismét besorolja egy történésbe, amely sohasem ismétlődik, de sohasem veszti el egységét és összefüggését. Nos, azt mondhatnák: jól hallottuk? Elgondolkodni a történelem fölött? Hiszen ez annyit jelent, mint visszapillantani a múltra, holott mi egy kitekin-tést vártunk a jövőbe. Jól hallották. Ám én kitartok amellett, hogy helyesen értelmezve, a történelem fölötti eszmélődés mindkettőt magában foglalja: mind a visszapillantást az eddigire, mind pedig innen a jövő lehetőségei és feladatai feletti eszmélődést, amelyek csak akkor lehetnek világosak, ha egy hosszabb útszakaszt áttekintünk és nem zárkozunk be naiv módon a mába. A visszapillantás nem teszi lehetővé a jövő előrejelzését, de körülhatárolja az egészen egyszerű illúzióját és rámutat, hogy noha nem ugyanaz, ám valami összehasonlítható már volt korábban is. Amiben az egykor és a most egymástól különbözik, abban gyökerezik kijelentéseink bizonytalan volta és feladatunk újdonsága, abban, ami azonos: a tájékozódás és helyesbítés lehetősége.

Jelenlegi egyházi helyzetünkkel mindenekelőtt az ún. modernizmus kora hasonlítható össze, a századforduló körül, majd pedig a rokokó vége, az újkor végleges feltűnése a felvilágosodással és a francia forradalommal. A modernizmus válságát nem hordta ki a történelem, hanem azt inkább megszakították X. Piusz intézkedései és az első világháborút követő megváltozott szellemi helyzet; a jelenkor válsága csak régóta halogatott újrafelvéveése annak, ami akkor megkezdődött. Ilyenformán analógiaként megmarad a felvilágosodás egyház- és teológiatörténete. Aki közelebbről megnézi a dolgokat, csodálkozni fog az akkor és a ma közötti nagyarányú hasonlóságon. A „felvilágosodás” mint történelmi korszak manapság ugyan nem örvend jó hírnévnek; aki még elszántan az akkori nyomdokokon jár, nem óhajtja, hogy úgy tartsák számon, mint a felvilágosodás emberét, hanem elhatárolja magát, amint gondolja, az akkori egyszerű racionalizmus irányától, amennyiben egyáltalán veszi magának a fáradságot, hogy a megtörtént történelmet megemlítsen. Ez már az első analógia lenne: határozott elfordulás a történelemtől, ami már csak a tegnapi lomtárának számít, amelyből egy egészen új manak semmi haszna nincs. A győzelem biztos tudata, hogy a továbbiakban

nem a hagyomány szerint, hanem ésszerűen cselekszünk, egyáltalán az olyan szavak szerepe mint: racionális, áttekinthető és hasonló, mindez megdöbentően azonos volt egykor és ma. Szerintem a negatív tényezőket megelőzően az egyoldalúságok és pozitív nekilendülések olyan sajátságos keverékére kellene pillantanunk, amely összekapcsolja az akkori és mai felvilágosodás embereit (a felvilágosítókat), és amely számára a ma nem úgy jelenik meg, mint valami egészen új, ami felette áll minden történelmi összehasonlításnak.

A felvilágosodásnak megvolt a maga liturgikus mozgalma, amely akörül fáradozott, hogy a liturgiát eredeti alapstruktúrájára egyszerűsítse. Az erélyetisztelet és a szentek tiszteletének túlzásait el kellett távolítani, és bevezették a liturgiába a népnyelvet, különösen a népéneket és a nép részvételét. A felvilágosodásnak megvolt a maga episzkopális mozgalma, amely Róma egyoldalú centralizmusával szemben kiemelte a püspökök jelentőségét; a felvilágosodásnak megvolt a maga demokratikus összetevője, mint például, amikor Wessenberg, a konstanzi általános helynök demokratikus egyházmegyei és tartományi (provinciális) szinódusokat követelt. Aki az ő műveit olvassa, azt hihetné, hogy az 1962. év valamely progresszivistájával találkozik: követeli a cölibátus megszüntetését, csak német nyelvű szentségkiszolgáltatást tűr meg, vegyesházasságok megáldását függetlenül a gyermekek vallásos nevelésétől. A tény, hogy Wessenberg a rendszeres prédikáció, a hitoktatás szintjének emelését szorgalmazta, támogatta a bibliamozgalmat és még sok más hasonlót, azt mutatja, hogy ezeknél az embereknél semmi esetre sem csak szánsalmas racionalizmus tevékenykedett. Alapjaiban mégis meghasonlott benyomást kelt, mivel végül is csak az alkotó ész kertészollója marad tevékeny, amely sok jót tehet, de amely mint egyetlen kertészeti szerszám nem elégséges.² Körülbelül ugyanilyen meghasonlott benyomást kelt a pistoiai szinódus olvasása, a felvilágosodás korának egyik, 234 püspök által látogatott zsinata, amely 1786-ban Észak-Itáliában ülésezett és megpróbálta a kor reformeszméit átültetni az egyházi valóságba; ám nem utolsósorban azért fulladt kudarcba, mert összekeverte az igazi reformot és a naiv racionalizmust. Megint azt hihetnénk, hogy egy zsinat utáni könyvet olvasunk, amikor arra a tételre bukkanunk, hogy a lelki szolgálatot nem közvetlen Krisztus alapította, hanem az Egyház a maga öléből hozta napvilágra, mivel az Egyház a maga egészében minden különbségtétel nélkül papi, vagy midőn azt halljuk, hogy a misén való részvétel áldozás nélkül értelmetlen, vagy

² Vö. a tanulságos cikket Wessenbergéről, C. Gröber érsektől a LThK (Lexikon für Theologie und Kirche) I. kiadásában X. 835–839. – LThK² X 1064 skkv. (W. Müller), Wessenberg műveinek kiadását K. Aland kezdte meg.

midőn a pápai primátust pusztán funkcionális dolognak minősítette, míg viszont fordítva, nyomatékkal kiemelte a püspöki szolgálat isteni jogát.³ Természetesen, VI. Piusz már 1794-ben elítélte a pistoiai tételek nagy részét. Ennek a szinódusnak az egyoldalúsága kétségessé tette a szinódus jó indítatásait is.

Annak a kérdésnek eldöntésével kapcsolatban, hol van valami, ami segít a jövőt megérteni és hol nincs, szerintem a legtöbb útbaigazítást a kor személyeinek és kapcsolataiknak megismerése adhatja. Természetesen csak néhány típust ragadhatunk ki, akikben az akkori lehetőségek széles volta és ismét a maival való hasonlósága döbbenetes módon megmutatkozik. Itt van a szélsőséges progresszista, akit Gobel párizsi érsek szomorú alakja képvisel: kora haladásának minden lépését bátran megtette. Először az alkotmányos nemzeti egyház felé, majd midőn ez sem volt elég, ünnepélyesen letette papságát, azzal a magyarázattal, hogy a forradalom szerencsés kimenetele óta, a szabadság és az egyenlőség nemzeti kultuszán túl más kultuszra nincs szükség. Részt vett a Notre-Dame-ban az ész istennőjének trónra emelésén, ám végül a haladás őt is meghaladta: Robespierre alatt az ateizmus hirtelen ismét bünténynek számított és így az egykori érseket mint ateistát vezették a guillotine-hoz és végezték ki.⁴

Németországban nyugodtabbnak mutatkoztak a dolgok: itt kellene megemlíteni pl. a müncheni Georgianum igazgatóját, Matthias Fingerlost, mint klasszikus progresszistát. Az ő művében: „Mire valók a lelkészek?” elmondja, hogy a papnak mindenekelőtt néptanítónak kell lennie, aki földművelésre, állattenyésztésre, gyümölcsfa nevelésére oktatja a népet, valamint a villámhárító rendeltetésére, de ugyanakkor zenére és művészetre is oktasson. – Ma azt mondanánk: a papnak szociális munkásnak kell lennie és egy ésszerű, irracionálisoktól megtisztított társadalom felépítését kell szolgálnia.⁵ Mintegy mérsékelt progresszistát, a középre lehetne helyezni Wessenberg konstanzi általános helynök előbb említett alakját, aki semmi esetre sem vett volna részt a hitnek szociális munkára történő egyszerű redukciójában, másrészt viszont minden bizonnyal túl kevés érzéket mutatott az organikus, az élő (eleven) iránt, amely az ész pusztá konstrukciói számára nem hozzáférhető. Egészen más nagyságrend lesz látható, midőn az egykori regensburgi püspök, Johann Michael Sailer alakjára bukkanunk. Őt nehéz beso-

³ A helyeket l. Denzinger-Schönmetzernél: 2600–2700, különösen 2602, 2603, 2606, 2628. Vö. L. WILLAERT, „Synode von Pistoia”, in: *LThK*, 2, 524 skk.

⁴ Vö. L. J. ROGIER, *Geschichte der Kirche*, IV, (I. 1. jegyzet) 133 skk.

⁵ A. SCHMID, *Geschichte des Georgianums in München*, Regensburg 1894, 228 skk.

rolni. A progresszivismus és konzervativizmus merő kategóriái őelőtte csődöt mondanak, ahogyan már külső életútja is mutatja: 1794-ben megvonták tőle dillingeni professzori működését a felvilágosodás hirdetésének (Aufklärerei) vádjával. 1819-ben kudarcba fulladt az augsburgi püspöki kinevezése többek között a később szentté avatott Clemens Maria Hofbauer ellenállása következtében, aki Sailerben még mindig a felvilágosodás emberét látta. Másrészt Sailer tanítványát, Zimmert már 1806-ban eltávolították reakció vádjával a landshuti egyetemről, ahol ellenségesen viszonyultak Sailerhez és köréhez, mint a felvilágosodás tulajdonképpeni ellenségéhez: ugyanazt az embert, akit Hofbauer még mindig a felvilágosodás emberének („felvilágosítónak”) tartott, a felvilágosodás valódi hordozói legveszedelmesebb ellenlábasuknak vélték.⁶

Igazuk volt. Ettől az embertől és barátainak széles köréből indult el egy mozgalom, amely messzemenően több jövőt hordozott magában, mint a pusztá felvilágosodás győzedelmesen diadalmaskodó, széles nyomtávja. Sailer olyan ember volt, aki kora minden kérdése számára nyitva állt: a dillingeni porlepte jezsuita skolasztikának, amelynek rendszerébe már régen nem tudott behatolni a valóság, következésképpen elégtelennek kellett számára tűnnie. Vitapartneri: Kant, Jacobi, Schelling, Pestalozzi; a hit az ő véleménye szerint nem kötődik a tételek rendszeréhez, és nem tartható fenn az irracionalisba való meneküléssel, hanem a mával történő nyílt szembesülésben kell lennie. Ám ugyanez a Sailer ismerte a középkor nagy teológiai és misztikus hagyományát, az ő korában szokatlan mélységben, mivel az embert nem korlátozta kizárólag a jelen pillanatra, mert tudta, hogy az ember csak akkor birtokolja önmagát, ha nem félelemteljes tisztelettel, de éberén nyílik meg a történelem egész gazdagsága előtt. De mindenekelőtt: ez az ember nem csak gondolkodott. Ő élt. Amikor a szív teológiáját kutatta, ezt nem olcsó szentimentalizmus kedvéért tette, hanem mert az egész emberről tudott, akinek lénye, egysége az által teljesedik be, ha test és lélek, a lelkiállapot rejtett indítékai és az értelem világossága áthatják egymást. „Csak a szívvel látunk jól”, mondta egyszer Antoine de Saint-Exupery; ha Matthias Fingerlos élettelen haladó-szelleműségét összehasonlítjuk Sailer mélységével, kézzelfogható lesz, hogy mennyire igaz: csak a szívvel láthatunk jól. Sailer látó volt, mert volt szíve. Őtőle jöhetett valami új, a jövőnek megfelelő, mert

⁶ Sailerrel kapcsolatban vö. különösen: I. WEILNER, *Gottselige Innigkeit. Die Grundhaltung der religiösen Seele nach G. M. Sailer*, Regensburg 1949. Uő, „J. M. Sailer, Christliche Innerlichkeit”, in J. Sudbrack–J. Walsch (kiad.), *Große Gestalten christlicher Spiritualität*, Würzburg 1969, 322–342. Zimmerrel kapcsolatban a megjelenés előtt álló tübingeni értekezést: Ph. SCHÄFER, *Philosophie und Theologie im Übergang von der Aufklärung zur Romantik*, dargestellt an P. B. Zimmer.

abból élt, ami állandó és mivel saját életét ennek rendelkezésére bocsátotta. És csak ezzel jutottunk el a tulajdonképpenihez: csak az alkot jövőt, aki önmagát adja. Aki pusztán kioktatni akar, másokat akar megváltoztatni, az meddő marad.

Így értünk el a másik férfihoz, aki ellenlábasa volt mind Sailernek, mind Wessenbergnek: Clemens Maria Hofbauerhez, a csehországi pékfiúhoz, akiből szent lett.⁷ Egész biztos, ez az ember több szempontból szűkkeblű volt, sőt bizonyos szempontból reakciós. Ám ő olyan volt, aki szeretni tudott, aki teljes, el nem pazarolt szenvedélyével az emberek rendelkezésére állt. Egyrészt olyan emberek tartoztak köréhez, mint Schlegel, Brentano és Eichendorff, másrészt feltétlenül kész volt a legszegényebbek és legelhagyatottabbak mesegítésére, önmaga számára semmit sem akarva, magára vállalva minden sértést, ha arról volt szó, hogy az embereken segíthet. Így az emberek általa ismét felfedezhették Istent, ahogyan ő Isten felől felfedezte az embereket és tudta, hogy többre van szükségük, mint gyümölcstermesztéssel és állattenyésztéssel kapcsolatos oktatásra. Végül ennek a pékfiúnak a hite úgy mutatkozott meg, mint humanisztikus és ésszerű a pusztá felvilágosodás embereinek akadémiai racionalitásával szemben. Így valami egészen más élte túl az összeomló XVIII. század végét és hozta világra a jövőt, mint amit Gobel és Fingerlos sejtett: egy olyan Egyház volt ez, amely kisebb lett, amely veszített társadalmi fényéből, de ugyanakkor egy olyan Egyház, amely a bensőségesség új erejéből termékeny lett és mind a nagy laikus mozgalmak, mind pedig számos új rend alapítása által, amelyek a XIX. század közepétől következtek be, új erőket szabadított fel a művelődés és szociális tevékenység számára, ezek nélkül a mi legújabb történelmünket nem lehet elképzelni.

Ezzel elértünk a mai naphoz és a jövő fürkészéséhez. Az Egyház jövője ma is csak azok erejéből jöhet létre és fog létrejönni, akiknek mély gyökereik vannak és akik hitük tiszta bőségéből élnek. Nem azoktól fog jönni, akik csak recepteket készítenek. Azoktól sem, akik csak a mindenkori jelen pillanathoz alkalmazkodnak. Nem azoktól fog jönni, akik csak másokat bírálják, önmagukat viszont tévedhetetlen mérceként elfogadják. Tehát nem is azoktól fog jönni, akik a kényelmesebb utat választják. Akik a hit passiója alól kivonják magukat és mindazt, ami az embert kötelezi, csak zsarnokságnak és legalizmusnak tartják, ami fáj az embernek és ami azt követeli az embertől, hogy önmagát feláldozza. Mondjuk pozitívan: az Egyházat mint mindig, ezúttal is a szentek fogják újra meghatározni. Tehát olyan emberek, akikhez több eljut, mint az éppen modern frázisok. Olyan emberek, akik

⁷ Vö. H. GOLLOWITZER, „Drei Bäckerjungen”, *Catholica* 23 (1969) 147–153.

azért képesek többet látni mint mások, mert életük tágabb tereket fog át. Azt az önzetlenséget, amely az embert szabaddá teszi, csak a mindennapi kis önmegtagadások elviselésében érzük el. Ebben a mindennapi passióban, amely először is lehetővé teszi az embernek, hogy megtapasztalja, milyen sokrétűen köti őt saját énjé, ebben a mindennapi passióban és csak ebben nyílik meg az ember lépésről lépésre. Az ember csak annyit lát, amennyit megélt és amennyit szenvedett. Amennyiben manapság már alig tudjuk tudomásul venni Istent, úgy ez azért van, mert olyan könnyűvé tettük magunknak, hogy önmagunk elől kitérjünk, hogy létünk mélysége elől meneküljünk valamiféle kényelem kábulatába. Így feltáratlan marad, ami bennünk legmélyebb. Ha igaz, hogy csak a szívvel lehet jól látni, mennyire vakok vagyunk mindannyian!⁸

Mit jelent ez a mi kérdésünk esetében? Ez azt jelenti, hogy azoknak a nagy szavai, akik nekünk egy Isten és hit nélküli Egyházzal beszélnek, üres fecsegés. Egy olyan Egyházra, amely politikai „imádságokban” ünnepli az akció kultuszát, nincs szükségünk. Az ilyen Egyház teljesen fölösleges. És következésképpen önmagától meg fog semmisülni. Megmarad Jézus Krisztus Egyháza. Az az Egyház, ami abban az Istenben hisz, aki emberré lett és életet ígér nekünk a halálon túl. Hasonlóképpen az a pap, aki mindössze szociális funkcionárius, pótolható pszichoterapeuta és más specialisták által. Viszont marad a pap, aki nem specialista, aki nem tartja magát a „játékon kívül”, amikor hivatalos tanácsokat ad, hanem Istentől az emberek rendelkezésére áll, őértük van szomorúságukban és örömükben, reménykedésükben és szorongásukban, arra a papra továbbra is szükség lesz.⁹

Menjünk egy lépéssel tovább. A mai válságból ezúttal is egy olyan Egyház fog holnap előlépni, amely sokat veszített. Kicsi lesz és messzemenően előlről kell kezdenie munkáját. Sok épületet többé nem fog tudni betölteni, amelyeket a legnagyobb virágzása idején építettek. Követőinek számával együtt sok kiváltságát is el fogja veszíteni. Az eddigivel szemben sokkal inkább önkéntes közösségként kell megmutatkoznia, amely döntés útján hozzáférhető. Mint kis közösség, sokkal inkább igényt fog tartani egyes tagjainak kezdeményezésére. Biztosan ismerni fogja a szolgálat újabb formáit és pappá fog szentelni olyan megfelelőnek bizonyult férfiakat, akik állásban vannak: sok kisebb közösségben, illetve egybetartozó szociális csoportok-

⁸ Ezzel kapcsolatban vö. H. DE LUBAC fenséges fejtegetését: „Der Heilige von morgen”, in *Geheimnis aus dem wir leben*, Einsiedeln 1967, 155–162; Uő, „L’Eglise dans la crise actuelle”, *Nouvelle Revue théol.* 91 (1969) 580–596, különösen 592 skk.

⁹ Vö. L. J. ROGIER, az idézett helyen, 121. old. A szöveg megjelent a *Glaube und Zukunft* című könyvben, Kösel Verlag, München 1971. 2., javított kiadás.

ban ekképpen fognak eleget tenni a normális lelkigondozásnak. Emellett a főszolgálatban lévő pap, mint eddig is, nélkülözhetetlen lesz. Ám mindezen változások mellett, amelyekről sejtelmünk lehet, az Egyház azt, ami számára lényeges, ismét és teljes határozottsággal abban fogja megtalálni, ami az ő középpontja volt: a háromszemélyű egy Istenbe, a Jézus Krisztusba, az emberré lett Istenfiába, a Lélek megtartó erejébe vetett hitben, amely mindvégig tart. A hitben és az imádságban ismét fel fogja ismerni saját eszközét, és a szentségeket ismét úgy fogja megtapasztalni, mint istentiszteletet, nem pedig mint liturgikus szerepalakítást.

Bensőségessé vált Egyház lesz, amely nem politikai mandátumára fog építeni és a baloldallal éppoly kevésbé fog flörtölni, mint a jobboldallal. A kikristályosodás és tisztázás folyamata szintén igen sok erejébe fog kerülni. Ez szegénnyé fogja őt tenni, a kicsinyek Egyházává. A folyamat annál nehezebb lesz, mivel a szektás szűklátókörűségtől éppúgy búcsút kell vennie, mint a nagyzó önkénytől. Előre meg lehet mondani, hogy mindez időbe fog kerülni. A folyamat hosszú és fáradtságos lesz, amint a francia forradalom előestéjén a hamis progresszivismustól – amikor még a püspökök esetében is előkelőnek számított, hogy a dogmák felett gúnyolódjanak, sőt, még azt is sejtetni engedték, hogy Isten létét semmi esetre sem kell biztosnak tartani – a XIX. századi megújulásig is hosszú volt az út. De ezeknek a szakadásoknak a próbatétele után a bensőségessé és egyszerűvé vált Egyházból nagy erő fog áradni. Ugyanis a teljesen megtervezett világ emberei kimondhatatlanul egyedül lesznek. Amikor Isten teljesen eltűnik az emberei elől, meg fogják tapasztalni teljes, ijesztő szegénységüket. És akkor a hívők kis közösségét felfedezik mint valami egészen újat. Mint valami reményt, amely érinti őket, mint egy választ, amely felől rejtve mindig is kérdeztek.

Így számomra biztosnak tűnik, hogy az Egyházra nagyon nehéz idők várnak. Voltaképpen válsága még alig kezdődött meg. Jelentős megrázkódásokra kell számítani. Ám abban is egészen biztos vagyok, hogy mi marad meg a végén: nem a politikai kultusz egyháza, amely már Gobelnél kudarcot vallott, hanem a hit Egyháza. Biztos, hogy soha többé nem lesz olyan mértékben társadalmat uraló erő, amilyen még röviddel ezelőtt volt. Ám újra virágzásnak fog indulni és az emberek számára mint otthon lesz láthatóvá, amely életet ad nekik és reményt a halálon túl.

FORDÍTOTTA: ROKAY ZOLTÁN

(Elhangzott a Hesseni Rádióban, 1969 karácsonyán)